

1. O djelima i značajevima znamenitih ljudi pripovijedati potomstvu — uobičajeno od davnina⁹ — ni u našim vremenima, današnji naraštaj, premda nehajan prema svojim, nije propustio, kada bi god kakva velika i znamenita vrlina nadvladala i nadvisila malim i velikim državama zajedničku manu¹⁰ — nepriznavanje dobra i zavist.

- 2 No u predaka naših,¹¹ koliko je djela dostojna spomena bilo lakše i nesmetanije činiti, toliko su se oni najsajniji umom bez strančarstva ili častohleplja, samo nagradom dobre savjesti, vodili u širenju uspomene na vrlinu. Dapače, većina je njih smatrala kako je pripovijedati sâm o svojem životu prije pouzdanje u vlastiti značaj negoli drskost, te ovo Rutiliju i Skauru¹² nije

⁹ Ovim se uvodnim riječima Tacit nadovezuje na tradiciju antičke biografije, prvenstveno rimske, koja počinje s Varonom (*Imagines, De poetis*). Kao Tacitova prethodnika i suvremenika valja spomenuti Nepota (*De excellentibus ducibus exterarum gentium i De latinis historicis*) i Plutarha (Βίοι παράλληλοι). Pod izrazom »uobičajeno od davnina«, *antiquitus usitatum*, podrazumijevaju se rimski nadgrobní govori (*laudatio funebris*), koji se u Tacitovo vrijeme pojavljuju i u literarnom obliku (usp. F. Leo, *Die griechisch-römische Biographie nach ihrer literarischen Form*, Leipzig 1901). Tacit, međutim, obogaćuje uobičajenu literarnu formu izražavanjem vlastitih osjećaja; usp. K. Büchner, *Tacitus und Ausklang*, Wiesbaden 1964, str. 23 i d. U izrazu Tacit se drži Ciceronova govora *Pro Plancio* 66 (= *Cato Orig. fragm. 1 Peter*).

¹⁰ Tacit pritom misli prvenstveno na Atenu i Rim.

¹¹ U vrijeme Republike.

¹² »Rutiliju«; punim imenom Publije Rutilije Ruf (*P. Rutilius Rufus*); rođen oko 154. pr. Kr.; god. 134. pr. Kr. legat pod Scipionom u Numantinskom ratu; god.

bilo na užtrb vjerodostojnosti ili na prijekor. Tako se vrline najviše cijene u onim vremenima u kojima se najlakše rađaju. A meni je, naprotiv, danas, u namjeri da pričam o životu pokojnoga čovjeka, bilo potrebno dopuštenje, koje ne bih morao tražiti da sam kanio podignuti tužbu: tako su okrutna i prema vrlinama neprijazna naša vremena.¹³

2. Pročitali smo kako je bio smrtonosan prijestup kada je Arulenus Rustik pohvalio Peta Trazeju, a Herenije Senecion Priska Helvidija¹⁴ i kako se nije bijesno nasrnulo samo na pisce, nego i

119. pr. Kr. (?) pretor; god. 109. pr. Kr. legat u ratu protiv Jugurte; god. 105. pr. Kr. konzul. Kao legat u Aziji 94. pr. Kr. zaštitio je provincijalce od samovolje rimskih vitezova zakupnika poreza. Nakon njegova povratka (92. pr. Kr.) viteški ga je stalež optužio zbog gobljenja (*repetundarum*); posljedicama osude viteškoga suda uklonio se odlaskom u Aziju, gdje je proveo ostatak svojega života, uglavnom u Smirni. Njegovu staleški drugovi i biografi pretvorili su njegov slučaj u ogledni primjer viteške klasne pravde i uzdigli Rutilija u junaka pravednosti i nevinu žrtvu nepravde. Od njegovih govora i literarnih djela sačuvani su samo odlomci. Najznačajnija je bila njegova autobiografija koja je svojom jasnoćom i činjeničnom vjernošću odgovarala stoički obrazovanu i realno orijentiranu duhu svog sastavljača, premda je, neizbježno, morala biti i apologetskog karaktera (usp. Cic. *De orat.* I 53, 229; Vell. II 13, 2). — »Skaur«; punim imenom Marko Emilije Skaur (*M. Aemilius Scaurus*); potjecao iz najstarijeg patricijskog plemstva; rođen 162. pr. Kr.; god. 120. pr. Kr. pretor; za svojega konzulata 115. pr. Kr. doživio vojni uspjeh i postigao trijumf. Manje je slavno njegovo ponašanje kao legata u Africi 112–111. pr. Kr., kad se dao podmititi od Jugurte. Njegova je cenzura 109. pr. Kr. značajna po gradnji *via Aemilia*. Kao *princeps senatus* kretao se putovima naslijeđene plemićke politike. Bio je protivnik Publija Rutilija Rufa. O njegovoj autobiografiji usp. Cic. *Brut.* 129/ 112; o njegovu političkom držanju i ljudskim osobinama usp. Sall. *Iug.* 15, 4 i 29, 2.

¹³ U suprotnosti s boljim vremenima u kojima su živjeli naši preci (*priores*).

¹⁴ »Arulenus Rustik«; punim imenom Lucije Junije Arulenus Rustik (*L. Iunius Arulenus Rusticus*); god. 66. posl. Kr. pučki tribun; god. 69. posl. Kr. pretor; god. 92. posl. Kr. *consul suffectus*; pristaša stoičkog učenja. Domicijan ga je 93. posl. Kr. dao osuditi na smrt zbog njegova pohvalnog spisa o Petu Trazeji (*Paetus Thrasea*) kojim se u literarnoj formi pridružio aristokratskoj opoziciji protiv cara (usp. Plin. *Epist.* III 11, 3). — »Peta Trazeju«; Punim imenom Publije Klodije Trazeja Pet (*P. Clodius Thrasea Paetus*); rodod iz bogate obitelji iz Patavija (dan. Padova); *homo novus* kao i Publije Rutilije Ruf, centralna figura stoičke opozicije protiv Carstva; *consul suffectus* 56. posl. Kr. Svojim slobodoumnim nastupima u senatu 56–63. posl. Kr. sprečavao Neronu samovolju. Bezobzirnom iskrenošću i strogom pravdednošću postao je uzorom stoičkog životnog učenja. God. 66. posl. Kr. Neron ga je dao optužiti zbog veleizdaje

na njihove knjige, jer je trijumvirima¹⁵ bila povjerena zadaća da spomenike najsjajnijih umova spale na zborištu i trgu.¹⁶

2 Dakako, mislili su kako se onim ognjem guši glas naroda i slobodoljublje senata i savjest ljudskoga roda, nakon što su, povrh toga, protjerali i učitelje mudrosti i u progonstvo izagnali¹⁷ svaku plemenitu vještinu,¹⁸ kako nigdje ne bi ostalo ni traga bilo čemu čestitomu.

i osuditi na smrt, na što je on izvršio samoubojstvo. Trazeja je napisao biografiju Katona Utičkoga. Svetonije (*Dom.* 10) svjedoči da je Junije Arulen Rustik izdao pohvalni spis u čast Peta Trazeje i Helvidija Priska, nazvavši ih najčasnijim muževima; prilikom parnice koja se povela tim povodom Domicijan je prognao sve filozofe iz Rima i Italije. — Herenije Senecion«; Herenije Senecion (*Herennius Senecio*) potjecao je iz Hispanije Betike (*Hispania Baetica*); postigao je samo kvesturu. U optužbi zbog globljenja (*repetundarum*) koju su provincijalci Hispanije Betike podigli protiv Bebija Mase (*Baebius Massa*), ozloglašenog tužitelja pod Domicijanom, bio je njihovim odvjetnikom. Bebije je nakon osude podigao tužbu protiv Herenija Seneciona zbog uvrede veličanstva 93. posl. Kr; glavna točka optužbe bila je njegova biografija Helvidija Priska (usp. Dio Cass. LXVII 13, 2). Herenije je pogubljen (usp. Plin. *Epist.* VII 19, 6 i d.). — Priska Helvidija«; punim imenom Gaj Helvidije Prisko (*C. Helvidius Priscus*), rodom iz samnitskoga kraja; god. 56. posl. Kr. pučki tribun; god. 66. posl. Kr., poslije osude i samoubojstva njegova tasta Trazeje Peta, prognan, poslije Neronove smrti pozvan od Galbe natrag; god. 70. posl. Kr. postao pretor. Uzaludno je tužitelje svojega tasta pokušao pozvati na sudsku odgovornost; krut stoički opozicioni stav zadržao je i prema novom caru Vespazijanu te je poslije jednoga sukoba s njime osuđen i pogubljen (73. ili 74. posl. Kr.). Njegov čvrst karakter opisuje Tacit u *Hist.* IV 5.

¹⁵ Tzv. *triumviri capitales*, policijsko tijelo odgovorno gradskom pretoru; obavljali su zadaće iz civilnog i kriminalnog prava. U njihove posebne dužnosti pripadalo je i spaljivanje osuđenih knjiga, o čemu svjedoči i Tacit. Njihovi izvršni organi bili su liktori. Sami su izvršavali pogubljenja na slobodi rođenih građana (usp. *Ann.* IV 35).

¹⁶ U izvorniku: *in comitio ac foro*. *Comitium* je bilo mjesto na kojem je zasjedala narodna skupština. Zauzimalo je sjeverozapadni kut Rimskog trga (*Forum Romanum*) uz istočni obronak Kapitolijskog brda (*Mons Capitolinus*), s govornicom (*rostra*) i senatskom zgradom (*curia*), koje su se nalazile na njemu. Tu su se izricale kazne i izvršavale pogubljenje. *Forum (Romanum)* zvalo se mjesto istočno od Kapitolijskog brda (*Mons Capitolinus*) između Velije i Palatina. Političko, religiozno, kulturno i gospodarsko središte prijašnjega, ali i carskoga Rima.

¹⁷ Progon filozofa pod Domicijanom zbio se 93. posl. Kr. (usp. Gell. XV 11, 5 i Suet. *Dom.* 10). I Plinije Mlađi, pod čijom se preturom to dogodilo, svjedoči o njemu u *Epist.* III 11, 2.

¹⁸ U izvorniku: *bona arte*. *Bona ars* je svaka plemenita težnja u znanosti i umjetnosti. Da je ova Domicijanu bila mrska, dokazuje Plinije Mlađi u *Paneg.* 47, 1.

Pružili smo doista velik dokaz strpljivosti i, kao što je staro doba¹⁹ vidjelo što je vrhunac slobode, tako smo i mi vidjeli što je vrhunac ropstva, nakon što nam je uhođenjima²⁰ uskraćena čak i slobodna izmjena govora i slušanja. I sâmo bismo pamćenje bili izgubili zajedno s govorom da je jednako tako u našoj moći zaboravljati kao što je šutjeti.

3. Sada²¹ nam se napokon vraća samopouzdanje. I premda je odmah u prvom početku preblaženog vijeka Nerva Cezar²² udružio dvije, nekoć nespojive stvari: carsku vlast i slobodu,²³ i

¹⁹ Staro doba ranije Republike, točnije kratko razdoblje između legendarnog izгона posljednjega rimskog kralja Tarkvinija Oholog i decemvirata. Za Tacitov nazor o državi ono predstavlja idealno stanje onoga što se zove *res publica*; s njime Tacit uspoređuje sadašnjost.

²⁰ Sustav uhođenja potencijalno sumnjivih građana, usavršavan pod Domicijanom, ali i prije, počevši već od Tiberija.

²¹ U suprotnosti s prije opisanim Domicijanovim vremenom.

²² Punim carskim naslovom *Imperator Caesar Nerva Augustus* (prijašnjim imenom: *M. Cocceius Nerva*). Vladao od 96. do 98. posl. Kr. Rođen u Narniji (Umbrija), u senatorskoj obitelji; god. 66. posl. Kr. pretor; god. 71. i 90. konzul, prvi put zajedno s Domicijanom. Nakon Domicijanova umorstva 96. posl. Kr. izabran za cara. Želja mu je bila vladati s najvećom blagošću. Ovom je načelu dao izraza u prisezi kako ni u kom slučaju neće dati ubiti senatora, o čemu svjedoči Dion Kasije (LXVIII 2, 3). Kao vrlo star čovjek i poznavalac raspoloženja i političkog utjecaja vojske, adpotirao je i uzeo za suvladara popularnog vojskovođu Marka Ulpija Trajana (97. posl. Kr.). Umro u siječnju 98. posl. Kr. U unutarnjoj politici Nerva se oslanjao na senat, te je time podigao ugled ovoga tijela. To je za Tacita bio glavni razlog da govori o »sreći vremena«, *felicitas temporum* (usp. *Hist.* I 1) pod ovim vladarima. Izraz je, međutim, i činjenično opravdan jer je Nerva uredio narušeno financijsko stanje u državi, pokrenuo gospodarske reforme i omogućio obrazovanje siromašnog stanovništva. Ne samo Tacit, nego i drugi rimski historičari, ubrajaju Nervu u »dobre« careve.

²³ U izvorniku: *principatum ac libertatem*. Skladan par suprotstavljenih pojmova: »vladavina prvoga čovjeka« — »republikanska sloboda« postaje virulentno točna u interpretaciji: »samovoljna osobna vladavina prvoga čovjeka« — »ustavno osigurana osobna sloboda«. Tako shvaćena i protumačena suprotnost pripadala je sloganima onoga vremena. Nervini ustupci senatu doveli su, čini se, do nekog slabog odsjaja republikansko-slobodarskog načina vladavine. Značajan je za ovu tvrdnju natpis iz 96. posl. Kr. u kojem se govori o *libertas restituta* (CIL VI 472; Dessau 274). Slično mišljenje izriče i Plinije Mlađi u *Epist.* IX 13, 4.

premda Nerva Trajan²⁴ svakoga dana umnaža sreću naših vremena,²⁵ a javna je sigurnost²⁶ dostigla ne samo nadu i želje, nego i čvrsto pouzdanje u želju, ipak su, zbog prirode ljudske slabosti, lijekovi sporiji negoli bolesti. I kao što tjelesa naša polako rastu, a brzo propadaju, tako darovitost i učenost možeš lakše ugušiti negoli uskrisiti. Uvlači se, naime, u nas i slast samog ljenčarenja, te nam se nerad, isprva mrzak, naposljetku omili. Što ako su u petnaest godina²⁷ — što je znatno razdoblje

²⁴ Kao car punim imenom *Imperator Caesar Nerva Traianus Augustus* (prijašnjim imenom *M. Ulpius Traianus*); rođen 53. posl. Kr. u rimskoj koloniji Italica u Hispaniji, kamo su se njegovi predci bili doselili iz sabinskog kraja u Italiji. God. 76/77. posl. Kr. vojnički tribun pod zapovjedništvom svojega oca, koji je bio namjesnik u Siriji. Negdje prije 87. posl. Kr. pretor, 91. konzul. Pod Nervom namjesnik gornje Germanije (*Germania superior*), 97. posinjen od Nerve i određen za njegova nasljednika. Vladao od 98. do 117. posl. Kr. Vrijeme njegove vladavine obilježeno je osiguravanjem germanske granice i osnivanjem mnogih kolonija, osobito u području Rajne, ratom s Dačanima (u dva navrata: 102/103. i 105/106. posl. Kr., prikazanim na Trajanovu stupu u Rimu), te proširenjem Carstva na Istoku (područje Tigrisa, Armenija). U unutarnjoj politici Trajan je nastavio Nervinim putem. Njegov odnos sa senatom bio je veoma srdajan, briga za pravo i upravu izvanredna, a osobito je istaknuta bila njegova graditeljska djelatnost. Znak njegove sloge s nobilitetom njegov je naslov *optimus princeps*, koji mu je dodijeljen 113. posl. Kr. Umro je na povratku iz Partije od neke bolesti u Selinuntu u Kilikiji.

²⁵ Kao personifikaciju (božica uspjeha) moguće ju je sresti i na novcu (Babelon II 149), pri čemu se smatra da je car začetnik, umnažatelj i čuvar sretnog stanja države. *Felicitas* je od 146. pr. Kr. imala svoj hram u Rimu. Sula, Pompej, Cezar i carevi uopće ubrajani su u njezine osobite štovatelje. (usp. *Hist.* I 1).

²⁶ Izraz može zazvučati kao odlomak edikta cara Nerve (usp. Plin. *Epist.* X 58, 7), ali se može shvatiti i kao personifikacija vanjskog i unutrašnjeg mira u carstvu. Njezino se ime mijenjalo: *securitas augusta*, *securitas temporum*. Žrtvovali su joj kao božici i podizali joj žrtvenike (*CIL* VI 2051; XIV 2899). Od Otona i Vitelija prikazivana je i na novcu.

²⁷ Vremensko razdoblje Domicijanove vladavine. — Granica između *iuvenis* i *senior* bila je za Rimljane 45. godina života (usp. Gell. X 28, 1). Izraz *senex* upotrebljavan je većinom za ljude iznad 60. godine života, ali ponekad, kao ovdje, i za dob nakon 45. godine života. Na početku Domicijanove vladavine Tacit je imao 26 godina. Što se tiče Domicijanova postupanja prema Agrikoli, pa i prema samom Tacitu, takve su tvrdnje neutemeljene (usp. St. Gsell, *Essai sur le règne de l'empereur Domitien*, Paris 1893., str. 174). K. L. Ulrichs (*Commentatio de vita et honoribus Agricolae*, Würzburg 1868) tvrdi, dapače, da se Tacit kao Domicijanov kandidat domogao preture (usp. *Hist.* I 1).

ljudskoga vijeka — mnogi stradali u slučajnim nesrećama, a oni najodvažniji²⁸ od careve okrutnosti? Malo je nas, da tako kažem, koji smo ne samo druge, nego i sami sebe preživjeli, jer nam je iz same sredine života istrgnuto toliko godina, za kojih smo, uz šutnju, dospjeli — mladići do starosti, a starci do samih međa poodmakla života.

Neće mi ipak biti mrsko, ma i nedotjeranom i priprostim riječju,²⁹ sastaviti spomen na pređašnje ropstvo i svjedočanstvo o sadašnjoj sreći. U međuvremenu, ova će knjiga, posvećena časti mojega tasta Agrikole, svojim iskazom ljubavi postići bilo pohvalu bilo opravdanje.³⁰ 3

4. Gneju Juliju Agrikoli, rođenom u staroj i slavnoj naseobini Foro-Julijevaca,³¹ oba su djeda bila upravitelji Cezarā,³² što je viteško plemstvo. Otac mu Julije Grecin,³³ pripadnik senatorsko-

²⁸ Kao Rustik ili Senecion.

²⁹ Ovakvi izrazi skromnosti mogu se naći kod mnogih antičkih pisaca (usp. Cic. *Orat.* 60, 230; Stat. *Silv.* 1 *Praef.*; Plin. *Epist.* VIII 14, 2).

³⁰ Kako Tacit sam ističe (*Hist.* I 1), njegov je plan bio poslije napisati i povijest Augustova vremena (*Ann.* III 24). — Pod »svjedočanstvom o sadašnjoj sreći« (*testimonium praesentium bonorum*) misli se na vrijeme pod Nervom i Trajanom, što se poklapa s izrazom »plodniju i manje osjetljivu gradu« (*uberiorem securioremque materiam*) iz *Hist.* I 1. Tacit ipak nije ostvario svoj plan. — »Spomen na pređašnje ropstvo« (*memoriam prioris servitutis*) odnosi se na *Historije*, na kojima je Tacit u vrijeme sastavljanja *Agrikole* zasigurno radio, no koje su se pojavile oko deset godina poslije. — »U međuvremenu« (*interim*) ukazuje na to da *Historije* u to vrijeme još uvijek nisu bile publicirane.

³¹ Stanovnikā grada *Forum Iulii* u Narbonskoj Galiji (*Gallia Narbonensis*), današnji Fréjus sjeveroist. od Toulona. Utemeljio ga je 44. pr. Kr. Gaj Julije Cezar; August ga koristio kao sklonište za svoju flotu (usp. *Ann.* IV 5; Cic. *Ad fam.* X 15, 7; 17, 1; Plin. *N. h.* III 4, 35). Tu je Agrikola rođen 13. lipnja 40. posl. Kr. (usp. pogl. 44, 1).

³² U carskim provincijama pored senatorskih namjesnika financijskim su poslovima upravljali upravitelji (*procuratores*) koji su potjecali iz viteškoga staleža. Car Klau-dije povjerio im je i civilnu jurisdikciju. — »Cezarā«, dakle, ne jednoga, nego više njih; kojih i kolikih, dade se utvrditi iz godine Agrikolina rođenja.

³³ »Viteško plemstvo«; carski su prokurator od Augustova vremena bili vitezovi ili oslobođenici, koji su nakon isteka službe postajali vitezovima. Tacit želi ovim dodatkom jasno naglasiti kako nijedan od dvojice Agrikolinih djedova nije postao senato-

2 ga staleža, poznat po svojoj revnosti u rječitosti i mudrosti,³⁴ upravo je tim vrlinama navukao na sebe bijes Gaja Cezara;³⁵ dobio je, naime, zapovijed da optuži Marka Silana,³⁶ te je, zbog toga što je to odbio, ubijen. Mati mu je bila Julija Procila,³⁷ žena rijetke čestitosti. Odgojen u njezinu nježnome krilu, u svakoja-
kom je gajenju plemenitih vještina proveo djetinjstvo i mladost. Od mamaca grješnika, pored njegove čestite i neporočne naravi, branilo ga je i to što je već kao dječčić za obitavalište i učiteljicu nauka imao Masiliju,³⁸ mjesto u kojemu se grčka

rom, što je uspjelo tek Agrikolinu ocu. — »Julije Grecin«; pripadao je vjerojatno staroj obitelji u *Forum Iulii*. Napisao je djelo o vinogradarstvu (usp. Colum. I 1, 14). Svojega je sina nazvao takvim imenom vjerojatno zbog njegove ljubavi prema seoskom životu. O Grecinovoj smrti govori Seneka (*De benef.* II 21): »kojega je Gaj Cezar ubio zbog jednog jedinog razloga: što je bio odveć častan muž a da bi to koristilo tiraninu.« Usp. i Sen. *Epist.* 29. Pronađen je i njegov nadgrobnni kamen (usp. »L'Année épigraphique« 1946, str. 94; 1949, str. 181).

³⁴ Kao i u pogl. 2, 7 = filozofije, što Tacit izbjegava kao stranu riječ.

³⁵ Punim carskim naslovom *Imperator C. Caesar Augustus Germanicus*; rođen kao sin Germanika i Augustove unuke Agripine 12. posl. Kr., dobio je kao dječčić od vojnika svojega oca, s kojim se nalazio na bojištu, nadimak *Caligula* (»Čizmica«). Poslije Tiberijeve smrti senat ga je priznao za nasljednika na carskom prijestolju. Svoju je vladavinu započeo kao umjeren vladar, ali je uskoro počeo pokazivati strašnu samovolju i bolesnu strast za rasipanjem. Ponovo je pokrenuo procese protiv uvrede veličanstva da bi na taj način došao do novca bogatih osuđenika. Senat nije imao nikakav utjecaj na vođenje državnih poslova i pokoravao se svakom carevu hiru. Sve urote iz kruga senatora bile su u krvi ugušene. Augustov se principat pod Kaligulom pretvorio u krutu despociju (usp. Suet. *Cal.* 22). God. 39. i 40. Kaligula se nalazio u Germaniji i Galiji, pripremajući invaziju na Britaniju, koju, međutim, nije ostvario. God. 41. posl. Kr. umoren je, a na carsko je prijestolje uzdignut njegov stric Klau-dije.

³⁶ Punim imenom Marko Junije Silan (*M. Iunius Silanus*); *consul suffectus* 19. posl. Kr. Otac Julije Klaudile (*Iulia Claudilla*) koja se 23. posl. Kr. udala za Kaligulu. Kao prokonzul Afrike (33–38 ?!) izazvao Kaligulinu zavist, te ga je ovaj natjerao na samoubojstvo (usp. Suet. *Cal.* 23; Dio Cass. LIX 8, 4), vjerojatno 38. posl. Kr., a možda i kasnije (usp. i *Ann.* III 24; 57; VI 20).

³⁷ Njezin je otac možda bio Gaj Valerije Procil (*C. Valerius Procillus*), *princeps Galliae* (usp. Caes. *De bell. Gall.* I 19, 3). Ime je često u Narbonskoj Galiji.

³⁸ Masilija (lat. *Massilia*, grč. *Μασσαλία*), današnji Marseille; utemeljen od fokijskih kolonista, jedan od najvećih trgovačkih centara u antici; od 2. st. pr. Kr. dolazio je sve više pod utjecaj Rima, ali je na području obrazovanja sačuvao svoj grčki karakter, te je u tom pogledu smatran Atenom Zapada. Mladi su Rimljani, osobito od vremena cara Augusta, rado odlazili u Masiliju radi studija, čak i češće negoli u

uglađenost izmiješala i sretno spojila s pokrajinskom jednostavnošću. Sjećam se da je sâm običavao pripovijedati kako bi se već u najranijoj mladosti bio odao proučavanju filozofije, strastvenije negoli je dopušteno Rimljaninu i senatoru,³⁹ da razboritost majčina nije suspregnula njegov vatreni i usplamtjeli duh. Dakako, uznosita i poletna narav težila je za ljepotom i uzorom velike i uzvišene slave s većom žestinom negoli oprezom. Uskoro su ga pripitomili razbor i dob, te je, od mudrosti, zadržao — ono što je najteže — mjeru.⁴⁰

Atenu (usp. Val. Max. II 6, 7). Strabon (IV 1, 5) to izrijeком kaže govoreći o svom vremenu. Tacitova opaska (*Ann.* IV 44) kako je August onamo poslao sestrina unuka pokazuje značenje Masilije kao studijskog grada. Ciceron (*Pro Flacc.* 63) slavi grad zbog njegove »stege« (*disciplina*) i »ozbiljnosti« (*gravitas*). Poslije je i u njemu zavladao razvratan život i raskoš.

³⁹ Usmjeren na praktično, trijezni seljački um Rimljana u vrijeme Republike uvijek je bavljenje filozofijom, preuzetom od Grka, držao nedostojnim ozbiljnog senatora; područje njihova rada i interesa bili su isključivo državni poslovi. Pa i nakon što je nekoliko izuzetno značajnih ličnosti, među kojima prvo mjesto pripada Scipionu Emilijanu, pokazalo sklonost prema grčkom filozofskom mišljenju i učenju, još se i sam Ciceron, najvrjedniji interpret i preoblikovatelj grčke znanosti u Rimljana, morao dobro paziti da u službenim nastupima i govorima ne pokaže svoju preveliku povezanost s grčkim filozofskim mišljenjem (usp. Cic. *Ad Att.* II 1, 8; *De off.* II 1, 2). Ovu starinsku misao Tacit ovdje ponovo upleće, iako u opozicijsko-propagandističkom smislu. Zajedno sa mnogim svojim suvremenicima istoga stajališta i on bavljenje filozofijom shvaća kao kakav nadomjestak za smanjenje mogućnosti političkog djelovanja senatora u vrijeme Carstva, odnosno kao neku vrstu izmicanja neugodnim i nametnutim obvezama bez svrhe i sadržaja. Opozicija protiv Carstva bila je najjača u redovima senatora koji su bili obrazovani na zasadama stoičke filozofije. Njihove je osjećaje i stavove dijelio i Tacit. Filozofija je ovim aristokratima uvijek bila samo *se-gne otium*, djelatnost koja im u biti nije bila prirasla srcu i kojom su se bavili u trenucima dokolice, na koju su mogli biti i priseljeni. Njome se, dapače, moglo zastrti i *nomen magnificum* (pogl. 40, 4). O tome svjedoči i postupak Agripine, majke Neronove, koja svog sina odvrća od filozofije (Suet. *Ner.* 52); tamo je, doduše, riječ o budućem caru i obrazovanju nužnom za taj položaj, ali, općenito i teoretski, isto je vrijedilo i za senatorova sina u vrijeme Republike i prvoga stoljeća Carstva: on je bio određen za to da postane *rector generis humani* (*Ann.* III 59) i morao je proći kroz državne službe i popeti se u *ordo senatorius*.

⁴⁰ Isto što i grč. μεσότης, σωφροσύνη, »umjerenost«, »mudra suzdržanost«, »mjera«, »uljudnost«, »lijepo ponašanje«; u praktičnom i političkom životu; po Tacitu (v. pogl. 7, 14), Agrikolina najistaknutija vrlina. Suprotnost ovomu čini neumjerenost pripadnika stoičke opozicije, kod kojih teorija i praksa stoje u oštroj raskoraku (odatle: *quod est difficillimum*).

5. Prvu je službu u taboru⁴¹ obavio u Britaniji na zadovoljstvo Svetonija Paulina,⁴² revna i umjerena vojskovođe, koji ga je izabrao da mu pokaže kako ga drži vrijednim drugovanja u šatoru.⁴³ I Agrikola se nije ponašao pustopašno, poput mladića koji vojničku službu pretvaraju u raskalašenost, niti je naslov tribuna i svoje neiskustvo zlorabio za naslade i dopuste, nego je počeo proučavati pokrajinu, upoznavati se s vojskom, učiti od iskusnih, povoditi se za najboljima; ni za čime nije težio radi razmetanja, ništa nije odbijao iz straha, te je djelovao u isti mah i oprezno i odlučno. Zasigurno, Britanija nije nikada bila nemirnija i u većoj neizvjesnosti: veterani poklani,⁴⁴ naseobine spaljene,⁴⁵ vojske uništene; tada su se borili za spas, uskoro⁴⁶ za

⁴¹ Mladi rimski plemić započimao je svoju političku karijeru kao dragovoljac s dužnošću *tribunus militum* koja je oobuhvaćala pretežno upravne zadaće; tek nakon izvršenja ove desetogodišnje službe mogao se natjecati za kvesturu (usp. pogl. 16, 4; Suet. *Aug.* 38).

⁴² Punim imenom Gaj Svetonije Paulin (*C. Suetonius Paulinus*); važio je kao jedan od najznačajnijih vojskovođa svojega vremena. Istakao se 41. i 42. posl. Kr. u Mauretaniji, kada je s vojskom prešao preko Atlasa; god. 43. posl. Kr. *consul suffectus*; od 56. do 61. posl. Kr. kao *legatus pro praetore* u Britaniji. Njegove karakterne i zapovjedničke osobine, manifestirane oprezno odvažnim postupcima, lukavošću, ali i oklijevanjem i neodlučnošću, crta Tacit na drugome mjestu (*Hist.* I 87 i d.; II 25; 31; *Ann.* XIV 29–39). Napisao je memoare, koje spominje Plinije Stariji (*N. h.* V 1, 14).

⁴³ U izvorniku: *contubernium*, što označuje primanje u najuži krug pouzdanika propretora Svetonija Paulina. Bilo je uobičajeno da se dragovoljac s naslovom tribuna dodijeli u službu legijskom legatu. Agrikola je tako od prvoga dana bio nazočan vijećanjima u glavnom stožeru. Njegov položaj ipak nije odgovarao onomu koji su uživali *comites* (*amici* ili *contubernales*), a koji su, već i u republikansko vrijeme, bez ikakvih određenih dužnosti, pratili namjesnika u provinciju; oni su bili civili (usp. Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, Tübingen 1952, Bd. II, str. 245; J. Marquardt, *Römische Staatsverwaltung*, Leipzig 21881, Bd. I, str. 533).

⁴⁴ Bili su smješteni kao garnizon u Kamulodunu (*Camoludunum*) sjeverno od ušća Temze (danas Colchester u grofoviji Essex), koji je već pod Klaudijem (43. posl. Kr.) postao kolonija i prvi glavni grad provincije Britanije (službeno nazvan *Colonia Victricensis*). Razaranja grada i uništenje garnizona rimskih veterana 61. posl. Kr. opisuje Tacit u *Ann.* XIV 32; usp. i pogl. 1, 16 ovdje.

⁴⁵ Plural je upotrebljen retorički. Ustvari, radilo se samo o jednoj koloniji, spomenutom Kamulodunu (vidi prethodnu bilj.). Slično vrijedi i o sljedećem: *exercitus*, što se odnosi na uništenje samo jedne legije: *legio IX*.

⁴⁶ Odnosi se na uspjeh Svetonija Paulina (usp. *Ann.* XIV 37).

pobjedu. Pa iako se sve ovo događalo pod vodstvom i po odlukama drugoga, a uspjeh je i slava zbog ponovnog osvajanja pokrajine pripala vojskovođi, ipak je to u mladića uvećalo vještinu, iskustvo i polet, te mu se u srce uvukla želja za vojničkom slavom, nepoćudna u vremenima u kojima se poprijeko gleda na istaknute ljude i u kojima ne vlada ništa manja opasnost od dobra negoli od nevaljala glasa.⁴⁷

6. Pošavši odavde u Grad da se posveti državnoj službi,⁴⁸ oženio se Domicijom Decidijanom,⁴⁹ ženom sjajna porijekla, i ta je ženidba, njemu koji je težio za većim, postala ponosom i potporom.⁵⁰ A i živjeli su u divnoj slozi, u uzajamnoj ljubavi i u natjecanju u međusobnom poštovanju, iako valja reći kako je u dobre žene to veća hvala što je više prijekora u loše.

⁴⁷ U vremenima Carstva uopće, jer već Tiberije ne dopušta laka srca svojim vojskovođama da se previše ističu.

⁴⁸ U izvorniku: *magistratus*; prvotno oznaka za svaku državnu službu. Nosiocje ovih službi birao je narod u narodnim skupštinama (*comitia*). Postizanje ovih službi bilo je u vrijeme Republike moguće samo strogim poštivanjem određenog slijeda s odgovarajućim intervalima i u točno određenoj dobi života. Preduvjet za natjecanje bilo je desetogodišnje služenje u vojsci (usp. Polyb. VI 19). Najniža služba mogla se postići s navršениh 27 godina života. Magistrature su se osnivale na principu kolegijaliteta i anuiteta, a područje njihova djelovanja bilo je strogo omeđeno. Nosile su sa sobom određena prava na počasti zbog čega su nazivane i *honos*. U carsko vrijeme, od Tiberija dalje, magistrature je imenovao *princeps*.

⁴⁹ Bila je kći Domicija Decidija (*Domitius Decidius*; usp. *CIL* VI 1403; Dessau 966), koji je, kao i Agrikolina obitelj, potjecao iz Narbonske Galije; god. 44. posl. Kr. jedan od prvih *quaestores aeraarii*, poslije *praetor*. Domicija je rodila svom mužu dva sina, koji su rano umrli, i kćer, koja je umrla poslije 98. posl. Kr.

⁵⁰ Stjecanje senatorske svojte bilo je važno ne samo za Agrikolin društveni ugled, nego prije svega za njegovu karijeru, jer je vrednovano i kao pravna činjenica. *Lex Papia Poppaea de maritandis* iz 9. posl. Kr. pružala je pri natjecanju za državnu službu i kod nasljedstva prednost oženjenima pred neoženjenima, očevima obitelji pred onima koji nisu imali djece. God. 62. posl. Kr. rodio se Agrikoli sin, a to mu je omogućilo da se za kvesturu natječe jednu godinu prije zakonom predviđena vremena. Svadba je vjerojatno uslijedila 62. posl. Kr. God. 64. posl. Kr. Agrikola je postao kvestor.

2 Ždrijeb kvesture⁵¹ dao mu je za pokrajinu Aziju,⁵² a za prokonzula Salvija Tacijana,⁵³ od čega ga ni jedno ni drugo nije iskvarilo, premda je pokrajina bila bogata i kao stvorena za grješnike, a prokonzul bi ga, sklon svakoj pohoti, s kolikom god hoćeš usrdnošću bio potkupio na uzajamno prešućivanje zla. Ondje je blagoslovljen kćeri⁵⁴ — za oslonac,⁵⁵ a ujedno i za utjehu; sina je, naime, rođena ranije, ubrzo izgubio.

⁵¹ Kvestura je bila prva stepenica u višoj državnoj karijeri. Prvotno su postojala dvojica kvestora; od Cezara njih četrdeset, jer su se sa širenjem države povećavale i njihove zadaće. Kvestori su bili državni financijski službenici. Nadzirali su državnu blagajnu, *aerarium Saturni*, koja se nalazila u Saturnovu hramu, izgradnju flote i obranu obale. Namjesnicima provincija bio je u pravilu dodjeljivan jedan kvestor koji je zajedno s namjesnikom opsluživao glavni stan vojskovođe. Njegove su zadaće, između ostalog, bile vođenje ratne blagajne, zastupanje namjesnika, civilno sudstvo. Budući kvestori senatskih provincija svoje su provincije birali kockom.

⁵² *Provincia* je područje djelatnosti (službe) određenoga magistrata, u osobitom smislu — područje vlasti namjesnika (prokonzula, propretora) u prekomorskim krajevima stečenima uglavnom vojnom silom. Od Augustova doba vladar i senat podijelili su između sebe upravu provincija. Senatskim su provincijama upravljali prokonzuli koji su kockom odabirali svoju provinciju, a carskima od princepsa imenovani *legati Augusti pro praetore* ili prokurator. (o ovima potonjima vidi bilj, uz 4, 1). Provincija Azija (*Asia*) formirana je 133. pr. Kr. kada je Pergamsko kraljevstvo poslije smrti njegova posljednjeg kralja, prema njegovoj oporuci, pripalo Rimu.

⁵³ Konzul je nakon isteka svoje jednogodišnje službe primao upravu jedne od senatskih provincija kao prokonzul. Obnašao je vojničku i civilnu vlast, tj. službovao je u provinciji s istim ovlastima kao konzul, stajao je na mjestu konzula, zastupao ga, što upravo i znači njegov naziv *pro consule*. — Salvije Tacijan, punim imenom Lucije Salvije Oton Tacijan (*L. Salvius Otho Titianus*); pripadao je jednom tek od kraja Republike poznatom rodu iz Ferentina (*Ferentinum* u Etruriji; dan. Ferento; usp. Suet. *Oth.* 1); stariji brat cara Otona, konzul 52. i 69. posl. Kr.; od lipnja 63. do lipnja 64. posl. Kr. prokonzul u Aziji. Agrikola, koji je cijelu 64. posl. Kr. bio kvestor, nije dakle proveo cijelo vrijeme svoje službe pod njim. Poslije smrti cara Otona Vitelije ga je ostavio na životu (usp. *Hist.* I 75; 90; II 23; 39; 60). Azija je slovila kao veoma poželjna provincija koju su magistrati iskorištavali za brzo bogaćenje i pokrivanje osobnih dugova. Nepotkupljivo i neporočno ponašanje službenika u ovoj provinciji pripadalo je u rijetku i spomena vrijednu stvar.

⁵⁴ Žena ga je, dakle, pratila na njegovu putu u Aziju, kao i, vjerojatno, poslije u Britaniju (v. pogl. 29, 1). Tom se kćeri kasnije oženio Tacit (v. pogl. 9, 6).

⁵⁵ Pomoć, potporanj u njegovu napretku u službi, s obzirom na *lex Papia Popaea de maritandis* iz 9. posl. Kr., prema kojemu je očevima obitelji pri promaknućima u državnoj službi i kod nasljedstva davana prednost; usp. bilj. uz pogl. 6, 1.

Potom je vrijeme između kvesture i pučkoga tribunata,⁵⁶ a i 3
samu godinu tribunata, proveo u miru i dokolici, svjestan prili-
ka pod Neronom,⁵⁷ u kojima je dokolica vrijedila kao mudrost.
Jednako mu je mirno protekla i pretura;⁵⁸ nije mu, naime, bila 4
dopala nikakva sudačka služba. Igre i ispraznosti ove službe
proveo je držeći se sredine između razboritosti i izobilja, koliko

⁵⁶ Pučki tribuni (*tribuni plebis* ili *plebei*) bili su prvotno plebejsko poglavarstvo čija je svrha bila zaštita puka od samovolje magistrata i patricije. Postoje od 494. pr. Kr. Za pučke tribune mogli su se birati samo plebejci. Služba se za vrijeme Republike obnašala obično nakon ediliteta. Budući da nije bila dostupna patricijima, nije bila ubrajana u *cursus honorum*. Nije se ni smatrala državnom službom, nego političkim zastupništvom puka. Najvažnije pravo pučkih tribuna bilo je pravo intercesije (*veto*), tj. pravo sprečavanja provedbe magistratskih odredbi nepovoljnih za puk. U carsko je vrijeme pravo pučkih tribuna bilo potpuno iluzorno, jer je samo car u punom obimu posjedovao tribunsku vlast. (usp. *Ann.* XIII 28).

⁵⁷ Punim naslovom *Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus* (prijašnjim imenom *L. Domitius Ahenobarbus*); rimski car od 54. do 68. posl. Kr.; rođen 37. posl. Kr. kao sin Gaja Domicija i Julije Agripine (*Julia Agripinna*), praunuke Augustove; god. 50. posl. Kr. adoptiran od cara Klaudija, nakon čije ga je smrti pretorijska garda izvikala za cara. Na početku svoje vladavine bio je pod utjecajem pretorijskog prefekta Afranija Bura (*Africanus Burrus*) i svog odgojitelja i učitelja filozofa Seneke, što je imalo povoljan utjecaj na državu (usp. *Ann.* XIII 12; *Suet. Ner.* 10). Taj obećavajući *quinquennium Neronis* završio se 59. posl. Kr., nakon čega su nastupile godine Nerovne tiranije, napuštanja augustovskog principata i zavođenja monarhističkog apsolutizma i okrutnog obračunavanja s opozicijom. Te je godine dao umoriti svoju majku (*Ann.* XIV 3); god. 62. posl. Kr. Bura, a nakon neuspjele urote 65. posl. Kr., poznate kao »Pizonova urota«, i mnoge senatore. Na samoubojstvo je natjerao Seneku, Lukana, Peta Trazeju i mnoge druge (*Ann.* XIV–XV). Požar 64. posl. Kr. dao mu je povoda za progon kršćana (*Ann.* XV 38–41; 44). Najzad je njegova nepodnošljiva samovolja i okrutnost dovela do toga da su se protiv njega digli i sami pretorijanci pod vodstvom prefekta Nimfidija, a kad ga je senat proglasio neprijateljem države, morao je pobjeći iz Rima i počiniti samoubojstvo (u lipnju 68.).

⁵⁸ Agrikola je bio pretor 68. posl. Kr. U službu je mogao stupiti dvije godine prije nego što je bilo uobičajeno, budući da su mu na temelju *lex Papia Poppaea de maritandis*, kao ocu dvoje djece, pri natjecanju za državnu službu od potrebne najmanje starosti (28 godina) bile oprostene dvije godine. Pretori (prvotno dva, kasnije — od Cezara i prvih careva — do osamnaest njih) bili su vrhovni sudski službenici i predsjedavajući u stalnim sudovima; birani su na jednu godinu. Nakon isteka godišnje službe mogli su preuzeti upravu u nekim provincijama. Za jurisdikciju u predmetima između rimskih građana, odnosno Latina, brinuo se *praetor urbanus*, a za procese u kojima je jedna stranka bila bez rimskog građanskog prava *praetor peregrinus*. U carsko vrijeme pretori su umjesto edila priređivali javne igre i nadzirali gradsku blagajnu.

5 daleko od raskoši toliko bliže slavi. Tada je, izabran od Galbe⁵⁹ da pregleda darove hramova,⁶⁰ najpomnijom istragom učinio da država ne osjeti ničijeg drugog svetogrđa osim onog Neronova.

7. Sljedeća je godina⁶¹ teškom ranom pogodila njegovo srce i dom. Brodovlje je, naime, otonovsko,⁶² dok je, objesno se skićući, neprijateljski pustošilo Intimilij (to je dio Ligurije),⁶³ usmrtilo majku Agrikolinu na njezinu imanju, oplijenilo sâmō imanje i velik dio njegove očevine, što je i bilo uzrokom umorstvu. Kada se, dakle, otputio na posljednje iskaze sinovlje ljubav-

⁵⁹ Punim carskim naslovom *Imperator Servius Sulpicius Galba Caesar Augustus* (*Ser. Sulpicius Galba*); rođen 3. pr. Kr.; god. 32. posl. Kr. konzul; istakao se kao namjesnik raznih provincija. Nakon Neronove smrti probio se do mjesta princepsa, ali je uskoro zbog škrtosti postao omražen kod svojih vojnika, koji su za cara izvikali Otona i ubili Galbu (usp. *Hist.* I 7–49; *Suet. Galb.*; *Plut. Galb.*).

⁶⁰ Neron je za ponovnu izgradnju Rima, uništena u požaru 64. posl. Kr., upotrijebio zavjetne darove koji su se čuvali u hramovima diljem Carstva (*Ann.* XV 54). Velik dio toga blaga dao je pretopiti u novac, među njima i kipove rimskih penata (*Suet. Ner.* 32). Jedan je dio toga ipak došao i u ruke privatnika, te je još uvijek bio dostupan. Za hramskim je blagom posegnuo i Vitelije (usp. *Suet. Vit.* 5).

⁶¹ God. 69. posl. Kr., godina četvorice careva, često apostrofirana od Tacita.

⁶² Kao car *Imperator Marcus Otho Caesar Augustus* (*M. Salvius Otho*); rođen 32. posl. Kr. kao potomak rimskog plemićkog roda porijeklom iz Ferentina u Etruriji. Kao mladić prijateljvao s Neronom, od 59. do 68. posl. Kr. kao legat u Luzitaniji; god. 68. posl. Kr. pristupio Galbinoj stranci, no budući da ga Galba nije dao posiniti, kako se nadao, isposlovao je da ga pretorijanci izviču za cara. Nakon poraza protiv Vitelija kod Betrijaka, izvršio samoubojstvo (usp. *Hist.* II 46 i d.; *Suet. Oth.*; *Plut. Galb.* 19 i d.) — Otonova flota držala je Narbonsku Galiju, ali je na putu onamo pustošila sjeverozapadnu obalu Italije kao kakvu neprijateljsku zemlju. Porazila je Marija Matura, prokuratora Primorskih Alpa (*Alpes Maritimae*), i napala Intimilij (*Intimilium*, usp. *Hist.* I 87; II 12–15).

⁶³ »Intimilij«; kod Tacita i *Albintimilium* ili *Album Intimilium* (*Hist.* II 13), kod Strabona (IV 6, 2) Ἀλβίων Ἰντεμῆλιον (*Albium Intemelium*), kod Cicerona (*Ad fam.* VIII 15, 2) *Intimelium*, kod Varona (*R. r.* III 9, 17) i Plinija Starijeg (III 5, 48) *Intemelium*; municipij u Liguriji (danas talijanska granična postaja Ventimiglia, istočno od Nice). — »Ligurija«; u ovo vrijeme deveta regija Italije; predio sjeverozapadne Italije omeđen Varom, Primorskim Alpama (*Alpes Maritimae*), Padom, Trebijom, Makrom i Ligurijskim zaljevom (*Sinus Ligusticus*).

vi, Agrikolu je zatekla vijest kako je Vespazijan⁶⁴ zadobio vlast, te je smjesta prešao u njegovu stranku.

Početnom vladavinom i stanjem u Gradu upravljao je Mucijan,⁶⁵ budući da je Domicijan⁶⁶ bio još posve mlad, a od očeva je položaja prisvajao za sebe samo raskalašenost. On je Agrikolu, koji je bio poslan da sprovede novačenje⁶⁷ i koji je taj posao oba-

3

⁶⁴ Kao car *Imperator Caesar Vespasianus Augustus* (*T. Flavius Vespasianus*); iz skromnog sabinskog roda Flavijevaca sa zavičajem u Reati; rođen 9. posl. Kr. Svoju je karijeru započeo kao vojnički tribun u Trakiji; bio je kvestor na Kreti i u Kireni, nakon preture legijski legat u gornjoj Germaniji, a 45. posl. Kr. u Britaniji. Od 66. posl. Kr. nalazi se na Istoku (Ahaja, Judeja). U Aleksandriji 1. srpnja 69. posl. Kr. od svojih vojnika izvikan za cara; poslije Vitelijeve poraza i smrti opće priznat. Njegova vladavina, koju je sprovodio kao kakav starorimski štedljivi *pater familias*, u unutarnjoj je politici obilježena ponovnom uspostavom reda i zakona, u vanjskoj učvršćenjem i proširenjem Carstva (Germanija, Britanija, Judeja). Više je puta bio konzul (god. 51., 70–72., 74–77., te 79. posl. Kr.). Zbog svojega niskog porijekla izazivao je otpor kod senata i aristokratsko–stoičke opzicije, koji je morao svladavati i oštrijim mjerama (god. 73. posl. Kr. dao pogubiti Helvidija Priska). U svojoj vladavini spajao je augustovske i klaudijevske principe, a kao *ensor perpetuus* pokazao je svoju usmjerenost prema autokraciji. Unatoč tomu, bio je obljubljen zbog svoje pristupačnosti i jednostavnosti u ophođenju i životu. Umro je 79. posl. Kr. (Suet. *Vesp.*).

⁶⁵ Punim imenom Marko Licinije Mucijan (*M. Licinius Mucianus*); iz ogranka licinijevskog roda koji je potjecao iz Lanuvija; pod Neronom *consul suffectus*; od 67. do 69. posl. Kr. namjesnik Sirije; revni stranački pristaša Vespazijanov (*Hist.* II 83); ušao u Rim 21. prosinca 69. posl. Kr.; obnašao vlast u ime Vespazijana do njegova dolaska u Rim u listopadu 70. posl. Kr. U bitki protiv Sarmata stekao *ornamenta triumphalia*; god. 70. drugi put, a 72. posl. Kr. treći put konzul; umro 77. posl. Kr.

⁶⁶ Kao car *Imperator Caesar Domitianus Augustus* (*T. Flavius Domitianus*); car od 80. do 96. posl. Kr.; sin Vespazijanov, rođen 51. posl. Kr.; god. 70., nakon izbora njegova oca za cara, osamnaestogodišnji *praetor urbanus*. U nazočnosti oca i u vrijeme vladavine njegova starijeg brata Tita (79–80. posl. Kr.) bio je isključen iz vlasti. Svoju je vladavinu započeo korisnim mjerama, no one su se uskoro pretvorile u tešku samovolju. Nad senatom je zadobio kontrolu, kao i otac mu, trajnom cenzurom. Sve je pobune u krvi gušio. Kao žrtve njegova gnjeva pali su Helvidije Prisko Mlađi, Junije Arulen Rustik, Herenije Senecion i mnogi drugi, među kojima i njegovi najbliži rođaci. Ubijen u uroti 96. posl. Kr. Domicijanova vanjska politika bila je promjenjiva uspjeha: Agrikola je od 77. posl. Kr. prodirao sve dublje u Britaniju, dok nije bio opozvan; na gornjoj Rajni podignut je *limes*. U Dakiji, gdje je Domicijan 86. posl. Kr. bio osobno nazočan, vođeni su ratovi sa slabim uspjehom (Suet. *Dom.*).

⁶⁷ Vjerojatno u Italiji 70. posl. Kr. Radi se o novačenju *legio II Adiutrix* ili *Adiutrix Pia Fidelis*.

vio pošteno i odlučno, postavio⁶⁸ na čelo Dvadesetoj legiji,⁶⁹ koja je kasno pristala na prisegu i u kojoj se, kako se pričalo, njegov prethodnik ponašao buntovno, jer je ova i za konzulske legate⁷⁰ bila presnažna i strašna, te ni pretorski legat⁷¹ nije bio u stanju da je obuzda, ne zna se da li zbog svoje ili zbog čudi njezinih vojnika. Tako je, u isti mah izabran nasljednikom i osvetnikom, veoma rijetko viđenom skromnošću⁷² volio da se čini kako ih je našao negoli učinio dobrima.

2 8. Upravljao je tada Britanijom Vetije Bolan,⁷³ blaže nego što je dolikovalo divljoj pokrajini. Obuzdao je Agrikola svoju snagu i ublažio svoju gorljivost kako ne bi u čemu pretjerao, vičan pokoravanju i izobražen u usklađivanju korisnog sa časnim. Ubr-

⁶⁸ Tj. bio je *legatus legionis*. Njegov prethodnik (*decessor*) u zapovjedništvu bio je Marko Roscije Celij (*M. Roscius Caelius*); nakon Neronove smrti on je pobunio vojSKU koja se nalazila u Britaniji protiv namjesnika Trebelija Maksima; ovaj je pobje-gao, a Vitelije je na njegovo mjesto postavio Vetija Bolana (usp. *Hist.* I 60).

⁶⁹ *Legio XX Valeria Victrix*, koja je sudjelovala u Klaudijevu pohodu 43. posl. Kr. na Britaniju i taborovala kod Deve (*Deva*, danas Chester; usp. *Hist.* III 22). Osim nje u Britaniji je od 43. posl. Kr. bila stacionirana i *legio II Augusta*, sa sjedištem u Caerleonu, Wales, *legio IX Hispana*, sa sjedištem u Yorku, i *legio XIV Gemina Martia (Vic-trix)*; sa sjedištem u Lincolnu). Usp. *Hist.* III 44; *Ann.* XIV 32, 4; XIV 37; *C. Taciti De vita Agricolae*, ed. by H. Furneaux 2nd ed. rev. and largely rewritten by J. G. C. Anderson. With contributions by the late F. Haverfield, Oxford 1922. (citirano dalje kao Furneaux/Anderson), Introduction LXXIV i d.

⁷⁰ Pod ovim valja razumjeti namjesnike Trebelija Maksima i Vetija Bolana. Carskim provincijama, među koje se ubrajala i Britanija, upravljali su kao namjesnici bivši konzuli (*consulares*); zapovjednici legija bili su bivši pretori (*praetorii*). *Legatus consularis* raspolagao je dvjema ili većim brojem legija, što je uspomena na praksu republikanskog vremena, kad su dvije legije činile konzularnu vojsku.

⁷¹ Misli se na Marka Roscija Celija. (*M. Roscius Caelius*).

⁷² Lat. *moderatio*, koja pripada među najvažnije Agrikoline vrline (*virtutes*). Situacija i reakcija zapovjednika ima svoj literarni predložak u *Hist.* II 29 i *Sall. Jug.* 45; 100.

⁷³ Bio je 62. posl. Kr. pod Korbulonom *legatus legionis* u Armeniji (*Ann.* XV 3); god. 66. i 68. posl. Kr. *consul suffectus*. Kao *legatus pro praetore* pod Vitelijem 69. posl. Kr. poslan je u Britaniju. Pod Vespazijanom prokonzul u Aziji (76. posl. Kr.). Za njegovo ponašanje u službi usp. pogl. 16, 5; *Hist.* II 97; *Stat. Silv.* V 2, 143–149.

zo je potom Britanija dobila za konzulara Petilija Cerijala.⁷⁴ Imale su vrline prostora za dokazivanje, no isprva je Cerijal dijelio s njime samo napore i opasnosti, uskoro i slavu. Često ga je postavljao na čelo dijelu vojske, a ponekad, već prema ishodu, i većim četama. I Agrikola se nikada svojim junačkim djelima nije razmetao za osobnu slavu; začetniku je i vođi, kao poma- 3
gač, pripisivao svoju sreću. Tako je vrlinom u poslušnosti i skromnošću u hvaljenju ostao izvan zavisti, ali ne i izvan slave.

9. Kad se vratio⁷⁵ s legijskog legatstva, božanski⁷⁶ ga je Vespazijan uvrstio među patricije,⁷⁷ a potom ga je postavio na čelo po-

⁷⁴ Punim imenom Kvint Petilije Cerijal Cezije Ruf (*Q. Petilius Cerialis Caesius Rufus*); god. 61. posl. Kr. pod Svetonijem Paulinom zapovjednik (*legatus legionis*) 9. legije, kojoj je Boudika za vrijeme njegove izočnosti nanijela ozbiljan poraz (usp. *Ann. XIV 32*); god. 69. u Italiji politički sljedbenik svog rodaka Vespazijana (*Hist. III 78–80*); god. 70. posl. Kr. *consul suffectus* i namjesnik u donjoj Germaniji (*Germania inferior*), gdje vrlo uspješno ratuje protiv pobunjenih Batavaca i Treveraca (*Hist. IV 71–79*; V 14). Od 71. do 74. posl. Kr. namjesnik Britanije (usp. pogl. 17, 1), gdje pokorava Brigante; god. 74. posl. Kr. drugi put *consul suffectus*. Među suvremenici-
ma na glasu kao vrstan vojskovođa.

⁷⁵ God. 73. posl. Kr.

⁷⁶ Proglašavanje rimskih careva božanstvima — apoteoza —, čiji je znak atribut *divus*, ima svoj korijen u kultu heroja i u orijentalno–egipatskom shvaćanju vlasti. U Rimu je Cezar, i to još za svojega života, bio čašćen božanskim počastima, iako to tada još nije bilo preraslo u službeni kult. August je od 42. pr. Kr. označavan kao *divi filius*, ali se u Italiji njegovo čašćenje kao božanstva nije trpjelo. Rimski su se vladari ovoga vremena, općenito uzevši, zadovoljavali apoteozom svojih prethodnika na prijestolju, i to nakon njihove smrti, izuzevši Kaligulu i Domicijana koji su božanski kult zahtijevali za sebe još za svojega života. Tacit naziva »božanskim« (*divus*) samo Vespazijana (pogl. 9, 1), Julija Cezara (pogl. 13, 1), Augusta (pogl. 13, 2) i Klaudija (pogl. 13, 3); Nervu na ovome mjestu ne časti tim atributom, nego tek u *Historijama* (I 1, 4), što je jasna indicija da je na *Agrikoli* počeo raditi prije Nervine smrti (98. posl. Kr.).

⁷⁷ Tim su se imenom u početku zvali potomci obitelji i rodova koji su od najstarijih vremena sjedili u senatu. Bili su, dakle, pripadnici krvnoga plemstva čiji su se redovi popunjavali odlukama kurija (predstavnštva rodova, prema najstarijoj podjeli rimskog društva). U građanskim ratovima patricijski su rodovi oslabili; zbog toga su Cezar (*lex Cassia*), i osobito August (*lex Saenia* iz 30. pr. Kr.; usp. *Ann. XI, 25*), imenovali mnoštvo novih patricija; isto su učinili i Klaudije, Vespazijan i ostali carevi. Patricijat je, doduše, bio politički beznačajan, ali je još uvijek vrijedio kao najviši stu-

krajini Akvitaniji,⁷⁸ sjajnoj prvenstveno zbog ugledne uprave i zbog nade u konzulat,⁷⁹ za koji ga je ovaj bio odredio.

- 2 Većina njih vjeruje kako vojničkim umovima nedostaje istančanosti jer se taborsko pravosuđe, neodgovorno i poprilično površno, i većinu toga golom silom obavljajući, ne uvijek bava u prepredenosti trga. Agrikola je, premda među građanima,⁸⁰ vođen prirodnom razboritošću, postupao okretno i pravedno. Nadalje, odvojena su vremena briga i opuštanja; kad bi
3 zahtijevali sastanci⁸¹ i sudovi, ozbiljan i revan, strog i većinom milosrdan; kad bi se zadovoljilo dužnosti, ni na trenutak više bilo kakva oličenja moći: svukao bi sa sebe namrgođenost, nadutost i škrtost; i nije mu, što je velika rijetkost, ni blagost⁸²

panj na društvenoj ljestvici. U patricijat su primani prvenstveno ljudi iz viteškog staleža i iz najuglednijih plebejskih rodova. O primanju provincijalaca u redove patricijata prvi put čujemo pod Klaudijem (usp. *Ann.* XI 25).

⁷⁸ Prvobitno dio Galije između Pireneja i Garonne (usp. *Caes. De bell. Gall.* I 1, 2), poslije sjeverno i sjeveroistočno sve do Loire, istočno do Cevenne; u ovom je opsegu 16. i 13. pr. Kr. konstituirana kao *provincia Aquitania*. Bila je najznačajnija carska provincija. Glavni grad Burdigala (dan. Bordeaux).

⁷⁹ Konzulat je bio najviša državna služba rimske Republike. Konzuli — bila su uvijek dvojica — birani su u centurijatskim skupštinama na razdoblje od jedne godine. Konzulove najvažnije ovlasti bile su sljedeće: sazivanje i vođenje narodnih skupština i senata, upravljanje državnom blagajnom, prinošenje javnih žrtava i zapovijedanje vojskom (*imperium militiae*). U carsko vrijeme ovi su službenici sve više i više gubili na značenju, skraćeno im je vrijeme službe, a ranije nevažne i sporedne dužnosti postale su im sada jedinom obvezama. Poslije isteka vremena službe konzul je mogao s *potestas pro consule* (kao prokonzul) preuzeti namjesništvo kakve provincije.

⁸⁰ U izvorniku: *inter togatos*. Togu je Rimljanin nosio u vrijeme mira. Pod ovim se nazivom podrazumijevaju svi nevojnici, premda se ponekad naziv upotrebljava i kao suprotnost izrazu *tunicatus* (pripadnik puka ili nerimljanin). — Akvitanija nije imala stajaće vojske, tako da je njezin namjesnik imao samo sudske i upravne zadaće.

⁸¹ U izvorniku: *conventus*, skupštine provincijalaca na određenim mjestima provincije. Sazivao ih je namjesnik, i na njima izricao pravdu, odnosno obavljao upravne poslove (usp. *Caes. De bell. Gall.* I 54, 2).

⁸² »Namrgođenost, nadutost i škrtost«; mjesto je izazvalo niz proturječnih interpretacija. Čini se da je najprihvatljivije ono na tragu Gudemanovih razmišljanja: pojmove »namrgođenost«, »neprijaznost«, »hladnoća, nepristupačnost, rezerviranost u držanju« *tristitia* (*Hist.* I 14; IV 2; *Ann.* XVI 22), »nadutost«, *arrogantia* (*Ann.* II 72) i »tvrdičavost«, »škrtost«, *avaritia* (*Hist.* I 38) ne treba pripisati Agrikolinu karakteru kao kakve trajne i nepromjenjive osobine, nego ih valja shvatiti kao osobine *personae*

umanjila ugleda ni strogost omiljenosti. Spominjati neporočnost⁸³ i suzdržljivost u tako velika muža bila bi uvreda za njegove vrline. Ni slavu, kojoj se nerijetko odaju i čestiti ljudi, nije tražio isticanjem svoje vrline ili spletkarenjem. Daleko od suparništva sa svojim drugovima,⁸⁴ daleko od trvenja s upraviteljima,⁸⁵ smatrao je kako je i pobijediti neslavno i ponižavajuće biti satrt.

Nepune je tri godine⁸⁶ bio zadržan u tom legatstvu i odmah je pozvan natrag s izgledima na konzulat,⁸⁷ jer ga je pratilo opće mnijenje kako mu se dodjeljuje pokrajina Britanija⁸⁸ — ni zbog

potestatis, što znači da svi ti izrazi izriču nešto o karakteru vršenja službe rimskih magistrata u provincijama i nisu nikakva suprotnost sljedećim izrazima: *integritas* i *abstinentia*, koji su bitni dio ličnosti. Ono što bi za osobu moglo predstavljati nedostatak i ljagu za službenog predstavnika rimske države, koji mora ulijevati strahopoštovanje, pa i izazivati strah u provincijalaca, ne treba biti nikakva mana. Tacit i inače u svom cjelokupnom opusu donosi potvrde o brutalnosti rimske vanjske politike i okrutnom postupanju prema provincijalcima, iako ga to nimalo ne sprečava u pokušajima da takvu politiku ideološki opravda. — »Blagost«; u izvorniku: *facilitas*, pristupačnost u privatnom životu, koja ovdje čini suprotnost prema *auctoritas* ili *severitas* u službi (usp. *Ann.* II 65; *Sall. Cat.* 54, 3).

⁸³ U izvorniku: *integritas*, izraz koji Tacit veoma često upotrebljava u smislu ispravnog i neporočnog vršenja državne službe; usp. *Hist.* I 48; 52; III 75; *Ann.* XIII 46; III 75 (usp. i Cic. *Ad Quint. frat.* I 1, 18).

⁸⁴ Tj. namjesnike susjednih provincija, prije svega one u *Gallia Narbonensis* i *Gallia Lugdunensis* (usp. *Ann.* I 10).

⁸⁵ Od vremena cara Augusta voditelji financijske uprave u provincijama, koji su često bili u rivalskom odnosu prema namjesniku (v. pogl. 14), iako su za njima zaostajali u rangu. Od vremena cara Klaudija uživali su zamjetno neovisan položaj prema legatima (usp. pogl. 15, 2; *Ann.* XII 60; XIV 38; *Plut. Galb.* 4). Plural je i ovdje retorički (usp. pogl. 15, 2).

⁸⁶ Namjesnici carskih provincija od Augusta nadalje bili su od vremena do vremena najmanje tri godine u službi (usp. *Dio Cass.* LII 32, 2). Agrikola je bio u Akvitaniji od 74. do početka 77. posl. Kr.

⁸⁷ Propretori su u pravilu za vrijeme svog namjesništva bili designirani za konzule.

⁸⁸ Britanija je kao zemlja kositra bila poznata već Feničanima. Prvi ju je opisao Piteteja iz Masilije (4. st. pr. Kr.). U 1. st. pr. Kr. došla je u politički vidokrug Rima. Julije Cezar poduzeo je dvije ekspedicije na otok 55. i 54. pr. Kr. (usp. *Caes. De bell. Gall.* IV 20, 36; V 5–23) i na taj način teoretski pripojio Britaniju rimskoj državi. Do trajnijeg je uspjeha ipak doveo tek pohod cara Klaudija 43. posl. Kr., te kasnija osvajanja Publija Ostorija Skapule (47–51. posl. Kr.) i Aula Didija Gala (52–57. posl. Kr.).

kakvih njegovih razgovora o tom, nego stoga što se činilo kako je tomu dorastao. Ne vara se uvijek glasina, ponekad i pogodi.⁸⁹
6 Kao konzul,⁹⁰ od kojega se tada puno očekivalo,⁹¹ obeća, meni mladiću, svoju kćer, a poslije konzulata je za mene i uda.⁹² I odmah⁹³ je postavljen na čelo Britaniji, dobivši uz to i svetu službu prvosvećeništva.⁹⁴

10. Položaj i narode Britanije, od mnogih pisaca⁹⁵ ispriopovijedane, neću iznositi radi usporedbe u pomnosti ili pameti, nego

Prodiranja na otok bila su neprestano ometana ustancima domaćeg stanovništva, tako da je Britanija ubrajana u provincije s veoma važnim i zahtjevnim vojničkim zapovjedništvom.

⁸⁹ U izvorniku: *haud semper errat fama; aliquando et eligit*, jampski senar. Za poslovičnu moć glasine usp. Hes. *Erg. et op.* 761; Aishin. *In Tim.* 127; Curt. V 8, 10; VIII 5, 17.

⁹⁰ Agrikola je postao konzul 77. posl. Kr., vjerojatno, kao što je u carsko vrijeme bilo pravilo, samo *consul suffectus* u mjesecima (travnju?), svibnju i lipnju. Od Cezara nadalje za jednu je godinu bilo designirano više konzula s intencijom da ova ugledna služba pripadne što većem broju ljudi. Oni koji su započimali godinu zvali su se *consules ordinarii*, a ostali *consules suffecti*. Sukonzul Agrikolin bio je mladi Domician, tada u 26. godini života i po peti put konzul.

⁹¹ U izvorniku: *consul egregiae tum spei*; pri čemu atribut *egregiae* treba povezati samo s *consul*, ne i sa sljedećim *filiam* (usp. P. *Cornelius Tacitus, Die historischen Versuche*, übers. und. erkl. von K. Büchner, Stuttgart 1955. *Agricola*, Anm. 47).

⁹² Tacit, čija godina rođenja nije točno utvrđena, imao je tada oko 22 godine, a njegova mlada zaručnica tek 13, što nije bila neobična dob za udaju kod djevojaka (usp. Dio Cass. LIV 16, 7; *CIL* IX 1817; Plin. *Epist.* V 16, 6).

⁹³ Još 77. posl. Kr. O njegovu dolasku u Britaniju v. pogl. 18, 1.

⁹⁴ Prvotno tri, poslije više (pod Sulom petnaest, za Carstva promjenjiv broj) svećenika, *pontifices*, tvorilo je *collegium pontificum*, kojemu je, pod vodstvom vrhovnog svećenika, *pontifex maximus*, bila povjerena briga o cjelokupnom bogoslužju (usp. Liv. I 2; Dionys. Exig. II 73), tj. nadzor nad svećenicima i njihovim kolegijima, uspostava kalendara, održavanje svetkovina, davanje stručnog mišljenja o sakralnom pravu itd. Visok ugled tog tijela sačuvao se neokrnjen i u vrijeme Carstva. Tijelo se isprva popunjavalo vlastitim izborom (*cooptatio*). U carsko vrijeme senat je, na preporuku cara, koji je kao *pontifex maximus* bio glava kolegija, birao nove *pontifices*. Pontifikat je slovio kao visoka počast i dodjeljivao se većinom ljudima konzularnog ranga.

⁹⁵ »Položaj«; antički izvještaji o stranim zemljama i narodima slijede određena opća mjesta (τόποι). Opisani su — ne, doduše, uvijek u istom redoslijedu — *situs* (geografski položaj), *gentes* (etnografija), klima, proizvodi, društvene strukture, politička

zbog toga što je ova tada prvi puta potpuno pokorena; tako će se ono što su raniji pisci, još uvijek neistraženo, iskitili svojom rječitošću prenijeti s činjeničnom vjernošću.

Britanija, od otokā za koje Rimljani znaju najveći, proteže se 2
prostorom i podnebljem⁹⁶ na istok prema Germaniji,⁹⁷ na zapad prema Hispaniji,⁹⁸ na jugu je i Galima na vidiku;⁹⁹ sjevernu njezinu stranu, bez ikakva nasuprotna kopna, zapljuskuje debelo i otvoreno more. Oblik su cijele Britanije najrječitiji pisci — 3
od starih Livije, od novih Fabije Rustik¹⁰⁰ — prisposobili s du-

i vojna organizacija (usp. *Germ.* 1, 1; *Sall. Jug.* 17, 1). Dugo razlaganje o Britaniji slijedi spomenutu shemu i nastavlja se (pogl. 13–17) poviješću Britanije prije Agrikolina dolaska u nju, ali se zbog širine ekskursa doimlje kao nešto što ne pristaje u biografiju. Antička teorija, međutim, ne samo da odobrava ovakva zastranjivanja, nego ih, dapače, zahtijeva: usp., primjerice, Menipa iz Pergama (IX 223 / = III 373) i Cicero-na (*Orat.* 20, 66). Ovom se tehnikom prije Tacita služio i Salustije (*Jug.* 17–19) i, davno prije njega, Herodot (IV 5 i d.). — »Od mnogih pisaca«; od Grka Piteja iz Masilije, Posidonije iz Apameje, Timej iz Tauromenija, Diodor Sicilski i Strabon (IV 5), a od Rimljana Cezar (*De bell. Gall.* V 12, 33), Livije (LV), Fabije Rustik, Pomponije Mela (III 6) i Plinije Stariji (*N. b.* IV 16, 102–104; 17, 105–106). Usp. O. Thompson, *History of Ancient Geography*, Cambridge 1948.

⁹⁶ Ne geografskom širinom, nego nebeskim pojasom, podnebljem (usp. pogl. 11, *Verg. Eclog.* III 40 i d.)

⁹⁷ Germanska je obala za Rimljane počinjala na ušću Rajne i protezala se odatle na sjever (usp. veliku točnost kod *Caes. De bell. Gall.* V 13 i *Strabo* IV 5, 1).

⁹⁸ Ova kriva predodžba o izduženosti Hispanije prema sjeverozapadu nije vladala kroz cijelo antičko vrijeme. Pomorac Piteja iz Masilije (4. st. pr. Kr.) i Eratosten (oko 250. pr. Kr.), koji se oslanja na njegovo djelo, imali su bolju orijentaciju. Tek od Polibija nadalje vladala je posvemašnja zabluda da zapadna obala Britanije leži nasuprot Hispanije. Cezar (*De bell. Gall.* V 13, 2) i Plinije Stariji (*N. b.* IV 16, 102–104; 17, 105–106) upali su u istu zabludu. I Strabon (II 5, 28) zastupa mišljenje da obala Galije teče od Pirineja do utoka Rajne paralelno s južnom obalom Britanije, da se Pirineji protežu od juga prema sjeveru, a ne od istoka prema zapadu (III 1, 3) i da se čitava linija obale u tom dijelu svijeta proteže smjerom sjever — jug. Instrukтивно je s ovim u vezi usporediti i položaj Biskajskog zaljeva na Peutingerovoj tabeli gdje je ista predodžba i kartografski potvrđena.

⁹⁹ Ali samo kraj Calaisa, gdje je more široko samo 4 milje.

¹⁰⁰ »Livije«; povjesničar Tit Livije iz Padove (*Patavium*), rođen 59. pr. Kr., umro 17. posl. Kr.; napisao opsežno djelo povijesti Rima od osnutka grada (*Ab Urbe condita*) u 142 knjige. Tacit, koji se inače nigdje ne poziva na njega kao na kakva stručnjaka, ali mu u *Ann.* IV 34 odaje priznanje, poziva se ovdje na njegovu 105. knjigu, u kojoj je

guljastom zdjelom¹⁰¹ ili s dvoplatom sjekirom. I doista je ovakav izgled s ove strane Kaledonije,¹⁰² odakle se glas proširio i na cjelinu; no za one koji su prešli¹⁰³ onamo golemi se i nepravilni prostor zemalja, što se protežu već do posljednje obale, sužava kao u kakav klin.¹⁰⁴ Ovu obalu najudaljenijeg mora tada je prvi puta oplovilo rimsko brodovlje i potvrdilo kako je Britanija otok, a istodobno otkrilo i do tog vremena nepoznate otoke, koje zovu Orkadima,¹⁰⁵ te ih pokorilo. Tada je opažena i Tula,¹⁰⁶ jer je samo dotle vrijedila zapovijed, a zima se primica-

bilo govora o Cezarovim ratnim pohodima. Njezin sadržaj poznajemo samo iz izvataka (*epitome*). — »Fabije Rustik«; prijatelj filozofa Seneke; napisao povijest Klaudijeva i Neronova vremena. Tacit se njome koristio (usp. *Ann.* XIII 20; XIV 2; XV 61); danas je izgubljena.

¹⁰¹ U izvorniku: *scutula*, izraz kojim se označavao romboidan oblik, upotrebljavan za opis različitih stvari (usp. *Vitr.* VII 1, 4 za tlocrt tabora, *Iuv.* II 97 za kockasti uzorak na odijelu; također za korito i zdjelu). Ovu usporedbu, koja dočarava samo grube obrise ovdje opisana sadržaja, nalazimo u mnogih antičkih geografa (usp. npr. *Strab.* II 1, 30; II 5, 6, 14; III 1, 3). Od Cezara nadalje u Rimu se vjerovalo da Britanija ima oblik trokuta. Pomoću izraza *scutula* i *oblonga* Tacit modificira ovo shvaćanje, izbjegavajući točnije izjašnjavanje, što pokazuje i slab dodatak *bipennis*, dvoplatna sjekira (bradva), slična kasnijoj helebardi, kod koje je središnji dio između proširenih oštrica s jedne i druge strane bio sužen. Sve su ove prisposode, naravno, samo približne i za pravo dosta neprecizne.

¹⁰² Sjeverni dio britanskog otoka. Kao njezina južna, ali nigdje poblize označena granica, smatrana je vjerojatno linija Firth of Forth — Firth of Clyde.

¹⁰³ Preko granice Kaledonije.

¹⁰⁴ Tamo gdje se čini da je obala došla do svog kraja. *Litore ... tenuatur* tvori heksametar (usp. i *Germ* 39, 1: *auguriis patrum et prisca formidine sacram*).

¹⁰⁵ Tacit ovdje pretjeruje. Orkadi (danas Orkneys) Rimljanima su bili poznati i prije Agrikolina puta (usp. *Mel.* III 44; *Plin. N. b.* IV 16, 30; *Eutrop.* VII 13, 2–3). Tacit ovdje želi istaknuti svojega junaka, ali i, s druge strane, višeznačnošću izraza *incognitas*, izbjeci očekivanu kritiku njegova možebitnoga netočnog izvještaja. I izraz »pokorilo« (*domuit*) čini se da je, prema *Juvenalu* (II 160), pretjeran.

¹⁰⁶ Već Piteja izvješćuje da je otok tog imena šest dana veslanja udaljen od Britanije. Za antičke je pisce predstavljao najsjeverniju točku poznatoga svijeta (usp. *Strab.* I 4, 2; II 4, 1; IV 5, 5; *Verg. Georg.* I 30: *ultima Thule*). Tulu ne valja poistovjetiti s Islandom, jer je on otkriven tek u 9. st. posl. Kr. Tako daleko na sjever Agrikolina flota nije nikada mogla dospjeti, budući da nigdje nema izvještaja o međupostajama na prijednom putu. Ovdje je najvjerojatnije riječ o Fairu, otoku koji leži između Orkneya i Šetlanda, ili o Mainlandu, najvećem otoku među Šetlandskim otocima

la. No za more, nepokretno¹⁰⁷ i mučno za veslače, pričaju kako 5
ga čak ni vjetrovi ne mogu uzburkati, vjerujem stoga što su
tamo rjeđe zemlje i planine, uzrok i grada nevremena, te se du-
boka masa nepregledna mora sporije pokreće.¹⁰⁸ Istraživati pri- 6
rodu Oceana i plime¹⁰⁹ nije zadaća ovoga djela, a mnogi¹¹⁰ su o
tome i izvijestili; dodao bih samo jedno: kako nigdje drugdje
more šire ne vlada, kako mnoštvo struja nosi ovamo onamo,
kako ne plavi samo obalu i od nje se odbija, nego kako prodi-
re duboko unutra,¹¹¹ teče uokolo i protiskuje se dapače između
gorskih bila i bregova kao da je na svome.

(usp. R. M. Ogilvie/ I. Richmond, *P. Cornelii Taciti De vita Agricolae*, Oxford 1967, str. 172).

¹⁰⁷ U izvorniku: *pigrum*. Sličan izraz upotrebljava Tacit i u *Germ.* 45, 1 za Sjeverno more. Ovaj prikaz, koji se nalazi i kod drugih autora (usp. Plin. *N. h.* IV 16, 30; Strab. II 4, 1), čini se da ima svoje ishodište u Piteja. Budući da se eksplicitno ne govori o *mare concretum*, tj. o zaleđenom moru ili moru prepunom santi leda — što se južno od Shetlanda i ne može očekivati — ovo se mjesto mora objasniti drukčije. Moderni komentatori (npr. Furneaux/Anderson i nakon njih Ogilvie/Richmond) ukazuju na morska strujanja koja na vrhu sjeverne Škotske onemogućuju suprotan kurs brodovima na vesla, kao i na tihu i maglovitu zonu u južnim Shetlandima. Tacit veoma sličnim riječima opisuje i Mrtvo more (usp. *Hist.* V 6).

¹⁰⁸ »Nevremena«; uvjerenje, kao i ono da oblaci pojačavaju vjetar (usp. *Ann.* II 23); dakako, krivo. — »Sporije pokreće«; još jedna potpuno kriva predodžba koja počiva na poistovjećivanju krute s tekućom tvari.

¹⁰⁹ Plima i oseka bile su Rimljanima iz vlastitog iskustva gotovo nepoznate, budući da su u Sredozemnom moru gotovo nezamjetljive. Antički su pisci od vremena Pitejina izvještaja (4. st. pr. Kr.) ipak imali o ovim pojavama sasvim jasnu predodžbu. O njima govore Posidonije iz Apameje i Varon (u djelu *O morskoj obali, De ora maritima*).

¹¹⁰ Meteorološkim su se pitanjima bavili već jonski prirodni filozofi. Prvu je meteorologiju staroga svijeta napisao Diogen iz Apolonije. I Aristotel se trudio produbiti svoje spoznaje u tim pitanjima (Περὶ Ὠκεανοῦ, Μετεωρολογικά). U 1. st. pr. Kr. iste je sadržaje u djelima istovjetnih naslova još jednom obradio Posidonije iz Apameje. Ona su bila vrhunac antičkog znanja o meteorološkim i oceanografskim pitanjima, te su se potonji pisci njima revno služili, osobito Seneka u svojim *Prirodnoznanstvenim pitanjima (Naturales quaestiones)*. U *multi* ovoga mjesta valja, dakako, ubrojiti i već prije spomenute: Piteju, Strabona, Diodora Sicilskoga, Pomponija Melu i Plinija Starijeg.

¹¹¹ U fjordove (firths), usječene u obalu Britanije, u čijim je uskim i dugačkim zatovima plima i oseka veoma djelotvorna.